

Türkiye’deki Savaş Foto Muhabirlerinin Mesleklerine İlişkin Görüşleri

Dr. Devrim Deniz EROL

Yardımcı Doçent
Anadolu Üniversitesi
İletişim Bilimleri Fakültesi
Basın ve Yayın Bölümü
devrimde@anadolu.edu.tr

Özet

Türkiye’de foto muhabirliği, Osmanlı İmparatorluğu döneminde başlamıştır. 1990’lı yıllardan itibaren ise foto muhabirleri savaş ortamlarında yoğun olarak yer almaya başlamıştır. Çalışma Türkiye’deki savaş foto muhabirlerinin mesleklerine yönelik bakış açılarını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu amaca yönelik olarak çalışmada, yargısal ve kartopu örnekleme alınarak seçilen 10 savaş foto muhabiri ile yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Çalışmada foto muhabirlerinin savaş foto muhabirliğine ilişkin tanımları ve yorumları; çalışma alanlarına yönelik tanımlamaları; savaşlarda karşılaşılan sorunlar, savaşın etkileri ve foto muhabirliği etiğine yönelik görüşlerini içeren bulgular elde edilmiştir. Söz konusu bulgular çalışmanın sonuç bölümünde değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Foto muhabirliği, savaş foto muhabirliği, savaş foto muhabiri, savaş, foto muhabirliğinde etik.

•••••

Makale geliş tarihi: 06.03.2017 • Makale kabul tarihi: 01.05.2017
Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi • © 2017 • 4(1) • bahar/spring: 3-28

The Perspectives of the War Photojournalists on Their Professions in Turkey

Devrim Deniz EROL, Ph.D

Assistant Professor
Anadolu University
Faculty of Communication Sciences
Department of Journalism
devrimde@anadolu.edu.tr

Abstract

Photojournalism in Turkey started in the period of Ottoman Empire. From 1990's, photojournalists began to take an active part in the battlefields. The study aims to reveal the perspectives of the war photojournalists in Turkey on their professions. For this purpose, semi-structured interviews were conducted with 10 war photographers selected by judgmental and snowball sampling. In the study, findings were obtained that photojournalists' definitions and comments on war photography; definitions for work areas; problems in wars, the effects of the war, and ethics of photojournalism in the wars. The findings were evaluated in the conclusion of the study.

Keywords: Photojournalism, war photography, war photographer, war, ethics of photojournalism.

•••••

Article arrival date: 06.03.2017 • Article acceptance date: 01.05.2017

Maltepe University Journal of Faculty of Communication • © 2017 • 4(1) • bahar/spring: 3-28

Giriş

Foto muhabirliği, fotoğraflarla yapılan habercilik işidir. Savaş foto muhabirliği ise yüksek risk içeren savaş ve çatışma bölgelerinde gerçekleştirilen foto muhabirliği olarak tanımlanabilmektedir. Dolayısıyla savaş foto muhabirliği, diğer foto muhabirliği türlerinden ayrı bir uzmanlaşmayı gerektirmekte; bu anlamda da foto muhabirliği mesleğinin bir alt dalı olarak tanımlanabilmektedir. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren savaş foto muhabirleri, dünya üzerinde yaşanan savaşların fotoğrafik belgelerini üretmektedirler. Bu açıdan savaş foto muhabirliği, foto muhabirlerinin gerek mesleki gerekse insani anlamda sorumluluk yüklendiği bir meslektir. Üretilen fotoğrafların propaganda unsuru olarak kullanılması, manipülasyona uğratılması, sansür, oto sansür gibi etik dışı olguların sonuçları, savaş söz konusu olduğunda daha büyük olabilmekte; savaşların devam etmesi, tarafların manipüle edilerek birbirlerine yönelik şiddet eylemlerini artırmaları gibi durumlarla karşılaşılabilir. Bunun yanı sıra foto muhabirleri savaş ortamlarındaki sivil ve askerler gibi savaş ortamlarının yarattığı tehlikelerle karşı karşıya kalmaktadırlar.

Söz konusu çalışma Türkiye'deki foto muhabirlerinin savaş foto muhabirliği mesleğine yönelik bakış açılarını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu amaca yönelik olarak çalışmada, yargısal ve kartopu örnekleme alınarak seçilen 10 savaş foto muhabiri ile yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Tümü, savaş alanlarında ulusal ve uluslararası medya kuruluşları adına foto muhabirliği yapmış olan bu kişiler, şunlardır: Coşkun Aral, Ramazan Öztürk, Selahattin Sevi, Hakan Denker, Vedat Yenerer, Bengüç Özerdem, Ümit Bektaş, Hakan Kumuk, Mürselin Tan ve Abdurrahman Antakyalı. Çalışmada, foto muhabirlerinin savaş foto muhabirliğine ve çalışma alanları olan savaşa ilişkin tanımları ve yorumları, savaşlarda karşılaşılan sorunlar-riskler, mesleğin travmatik etkileri ve savaşlarda foto muhabirliği etiğine ilişkin görüşlerini içeren bulgulara ulaşılmıştır. Söz konusu bulgular çalışmanın sonuç bölümünde değerlendirilmiştir.

Savaş Foto Muhabirliği

Savaş foto muhabirliği, yüksek risk içeren savaş ve çatışma bölgelerinde gerçekleştirilen foto muhabirliğidir. Çalışmanın bu bölümünde başlangıcından günümüze

savaş foto muhabirliği mesleği, mesleğin Türkiye'deki durumu, savaş foto muhabirliği mesleğinin riskleri ve mesleğe yönelik etik tartışmalar ele alınmaktadır.

Dünden Bugüne Savaş Foto Muhabirliği

Kırım Savaşı (1853-1856) dünyada savaş foto muhabirliğinin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Osmanlı İmparatorluğu, İngiltere, Fransa ve Sardunya'nın Rusya'ya cephe aldığı Kırım Savaşı'nı, 1854 yılında ilk kez Rumen bir ressam olan Szathmari fotoğraflamıştır. Ancak Türk ve Rus kamplarına ait 300'den fazla kalotip üreten Szathmari'nin fotoğraflarından geriye çok azı kalmıştır (Amar, 2009:26). Diğer taraftan Fenton, geride Kırım Savaşı'na ilişkin yüzlerce fotoğraf bırakmıştır. İngiliz hükümeti tarafından görevlendirilen Fenton'un fotoğrafları, gerek kendisi gerekse hükümet tarafından, askerlerin ve kamuoyunun moralini düşürmemek adına sansürlenmiştir (Freund, 2007:97-98). Fenton'un fotoğraflarında poz verdikleri anlaşılan "kahraman" İngiliz askerleri, kamp sahneleri ve cephe gerisinin rutin yaşamı gösterilmektedir. Savaşın yıkıcılığından ve çatışmalarından uzak bu fotoğraflardan sadece biri, Fenton'un "Ölümün Gölgesi Vadisi" adını verdiği ve bir vadiye saçılmış gülleleri gösteren fotoğrafı, savaşta yaşanan ölümlerin kavramsal temsiline ilişkindir. Ancak Sontag (2004:5) bu fotoğrafta, Fenton'un çekim yapmadan önce güllelerin yerlerini değiştirmesinden kaynaklanan, çekim öncesi bir manipülasyona dikkat çekmektedir. Dolayısıyla savaş foto muhabirliği açısından günümüzde de hala tartışılmalı olan ordulara entegre olma, taraflılık, sansür, oto sansür ve manipülasyon gibi olguların mesleğin başlangıcıyla yaşıt olduğu söylenebilmektedir.

Kırım Savaşı Fenton'dan sonra James Robertson ve asistanı Felice Beato tarafından fotoğraflanmıştır. Bunun yanı sıra Robertson, 1857'de Sivastapol'un düşüşünü belgelerken, Beato da 1860'da İngiltere, Fransa ve Çin arasında gerçekleşen Afyon Savaşlarını fotoğraflamıştır (Newhall, 1982:88). Robertson ve asistanı 1857'de, İngiliz ordusunun resmi fotoğrafçıları olmuşlardır (Amar, 2009:27). Aubert ise 1860'da Meksika İç Savaşı'nı fotoğraflamıştır (Freund, 2006:98).

Fotoğraf tarihinde, savaş foto muhabirliği açısından önemli olan diğer bir savaş, Amerikan İç Savaşı'dır. Amerikan İç Savaşı, savaşın neden olduğu yıkım ve ölüm olgusunun tarihte ilk kez görsel olarak belgelenmesi açısından önem taşımaktadır. 1861

yılında başlayan savaşı O’Sullivan, iş ortakları Brady ve Gardner’la görüntülemiştir. Söz konusu fotoğrafçılar, hükümete bağlı değil serbest çalışan kişilerdir. Fotoğraflar, yanmış ve yıkıma uğramış savaş alanlarını ve askerlerin ölümünü göstermektedir (Freund, 2006:98). Diğer taraftan Gardner’ın “Eski Bir Keskin Nişancının Evi”(1863) isimli, Gettysburg’de çektiği fotoğrafta ve Brady’nin fotoğraflarında, özellikle çekim öncesi manipülasyon yaptıklarına ilişkin tartışmalar bulunmaktadır (Amar, 2009:29; Lester, 2006:95).

1850 ve 1870’li yıllar boyunca fotoğrafçılar birçok savaş ve çatışmayı fotoğraflamışlardır. Ancak fotoğraf teknolojisindeki yetersizlik, fotoğraflara da yansımış; uzun pozlama gerektiren ve baskı işlemleri kullanışsız olan degorotip, kalotip gibi yöntemler hızlı gelişen çatışmaların kaydedilmesine olanak tanımamıştır. Söz konusu durum 1. Dünya Savaşı’na kadar devam etmiştir. Bu dönemde 35. mm’lik Leica ve Ermanox gibi küçük, kolay taşınabilen kameraların ve daha hızlı, ışığa duyarlı filmlerin ortaya çıkışı, hareketin de kaydedilmesini sağlamıştır (Sontag, 2004:19-20; Gidal, 1973:5).

İspanya İç Savaşı, 1. ve 2. Dünya savaşları, Kore ve Vietnam gibi savaşlar artık tam anlamıyla profesyonelleşmiş olan sayısız savaş foto muhabiri tarafından görüntülenmiştir. Savaşan ülkelerin habercilik ve fotoğraf alanında, propaganda, manüpülasyon vb. yürüttükleri psikolojik savaşları da içeren söz konusu savaşlarda amatör, resmi görevli veya medya/ajans çalışanı olarak birçok fotoğrafçı yer almış, binlerce fotoğraf üretilmiştir (Erol, 2013:86-87).

Vietnam Savaşı, habercilik açısından akreditasyon yönteminin uygulanması ile gündeme gelmiştir. Kökenleri 1861 Amerikan İç Savaşı’na dayanan bu sistemle (Biagi, 2011:255), başka ülkelerdeki medya kuruluşlarında görevli olan ve savaş bölgelerindeki silahlı kuvvetleri takip etmek isteyen gazeteciler, gerekli makamlara başvuruda bulunmakta; başvuruları kabul edilenlerle haber kaynakları arasındaki ilişki de bu şekilde sağlanmaktadır. Diğer taraftan akreditasyonda taraf ülkelerin, kendileri hakkında olumsuz haberler yapacağını düşündükleri belirli medya çalışanlarını akredite etmemeleri söz konusu olabilmektedir.

Habercilik açısından önemli bir gelişmenin yaşandığı bir diğer savaş, 1992 yılında gerçekleşen 1. Körfez Savaşı’dır. Baudrillard (2002:10-11)’ın “savaş hiç yaşanmadı” sözüyle tarihe geçen savaş, bir bölümünü insanların evlerindeki TV’lerden “canlı” olarak

bir gösteriymişçesine izlediği, savaşın bir havai fişek gösterisi gibi sunulduğu “hiper gerçek” bir savaştır. Söz konusu savaşta uygulanan havuz sistemi, savaş alanlarında yapılan haberciliğe belirli sınırlandırmalar getirmiştir. Buna göre, seçilen bir grup gazeteci, dahil oldukları orduya bağlı olarak haberlerini üretebilmekte; ordu tarafından güvenliği ve ulaşımı sağlanan gazetecilerin haber üretim süreçleri de askeri yönetim tarafından kontrol edilmektedir (Zelizer ve Allan, 2010:115). Akreditasyon sisteminde olduğu gibi aslında çok daha önce, 1983 Granada saldırısında ve 1989 Panama krizinde uygulanan havuz sistemi, 1.Körfez Savaşı’ndaki sonuçları açısından literatürde tartışmaya açılmıştır (Roth, 1997:126-127). Bu sistem, 2. Körfez Savaşı’nda iliştilirilmiş gazeteciliğe evrilmiştir. İlk olarak Afganistan Savaşı sırasında görülen bu uygulama (Tokgöz, 2004:80), yine sonuçları açısından 2. Körfez Savaşı sırasında tartışılmıştır.

Orduya iliştilirilmişlik, foto muhabirlerine sistematik olarak belirli sınırlandırmalar getirmektedir. Bu açıdan söz konusu olan, orduyla tam anlamıyla bütünleşen foto muhabirlerinin neyi çekip çekemeyeceklerine ve neyi medya kuruluşlarına gönderip gönderemeyeceklerine tamamen orduların karar vermesi; foto muhabirlerinin de bu durumu temin eden bir sözleşme imzalamalarıdır (Duran, 2011; Erol, 2013:93). Sözleşmenin ihlali, foto muhabirinin söz konusu ülkeyle bir daha sözleşme imzalamamasını, iliştilirilmiş olarak bir daha görev yapamamasını beraberinde getirmektedir. Savaş foto muhabirliği açısından 2. Körfez Savaşı’nda yaşanan bir diğer gelişme ise “cepheden” canlı yayın yapabilmek için gerekli donanımın bulunduğu görüntülü telefonların kullanılmaya başlanmasıdır (Törenli, 2005:175-176). Bu teknolojik gelişme, gazetecilerin savaş alanlarında işini kolaylaştırmış; fotoğrafların ve görüntülerin aktarımına hız kazandırmıştır. Bunun yanı sıra dijital fotoğraf makineleri ve internet ağı da foto muhabirlerinin işini gerek çekim gerekse görüntü aktarımı açısından kolaylaştırmıştır.

2. Körfez Savaşı, dijital teknolojinin bir ürünü olan cep telefonlarıyla görüntü kaydetme ve internet aracılığıyla bu görüntülerin aktarımı açısından farklı bir gelişmeyi ortaya çıkarmıştır. Irak’ta konuşlanan Amerikalı ve İngiliz askerleri, Ebu Garip cezaevinde Iraklı mahkûmlara uyguladıkları işkence ve şiddet eylemlerini fotoğraflamışlar, bu kayıtlarsa 2004 yılında dünya gündemine taşınmıştır. Başta etik ve uluslararası hukuk açısından olmak üzere birçok yönüyle tartışma yaratan fotoğraflar, savaş fotoğraflarının

değişmekte olan niteliklerini barındırmaları açısından önemlidir. Baudrillard (2006:87)'a göre, askerlerin fotoğrafları, iliştilmiş gazeteciliğe gerek kalmadığının ve “askerlerin medya savaşına da katılmalarının” bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Ancak günümüzde “herkesi bir fotoğrafçı haline getiren” dijital teknolojinin kullanımı, ne foto muhabirliğini ne de Baudrillard'ın belirttiği gibi ordularla hareket eden foto muhabirlerini ortadan kaldırmıştır. Akıllı cep telefonları, dijital fotoğraf makineleri, internet ağı ve wi-fi özellikleri sayesinde binlerce savaş foto muhabiri, savaş alanlarında yaptıkları çekimleri anında medya kuruluşlarına iletebilir ve kamuya yayabilir duruma gelmişlerdir. Söz konusu teknolojiler 2000'li yıllarda yaşanan savaşlarda yaygınlaşarak kullanılmıştır. Hatta akıllı cep telefonuyla çalışan savaş foto muhabirleri ortaya çıkmış; New York Times foto muhabiri Damon Winter, 2011 yılında Amerikan ordusunun Afganistan'daki operasyonlarını cep telefonu ile çekerek “Picture of the Year”da 3.'lük ödülü almıştır (Radikal, 2011).

Türkiye’de Savaş Foto Muhabirliği

Türkiye’de savaş foto muhabirliğinin ilk örnekleri Osmanlı İmparatorluğu döneminde görülmüştür. Bu açıdan Kırım Savaşı’ni fotoğraflayan James Robertson’un, savaş foto muhabirliğinin de öncülüğünü yaptığı söylenebilmektedir. Robertson Osmanlı İmparatorluğu döneminde Osmanlı darphanesinde hakkak olarak çalışmaktadır ve savaşı fotoğraflaması için Osmanlı İmparatorluğu tarafından görevlendirilmiştir (Özendes, 1995:14,66). Eğitim görmüş fotoğrafçı kadrolarının 1870’li yıllarda yetişmesine paralel olarak (Gezgin, 2002:12), 1900’lerde çoğunlukla Osmanlı ordusunda asker-fotoğrafçı olarak görev alan fotoğrafçılar Balkan Savaşları ve 1. Dünya Savaşını fotoğraflamışlardır. Ferit İbrahim ve Burhan Felek söz konusu kişiler arasında yer almaktadır (Kavas, 2008:60-63). Kurtuluş Savaşı döneminde ise Talha Ebuuzziya, Velid Ebuuzziya, Arif Hikmet Koyunluoğlu, Ethem Tem ve Esat Nedim Tengizman ön plana çıkmaktadır (Özendes, 1995:198-203; Gezgin, 2002:22,27).

Cumhuriyet döneminde gerçekleşen ve basının yoğun ilgi gösterdiği savaş, Kore Savaşı olmuştur. Bu dönemde Türkiye basını Kore’ye, Hikmet Feridun Es, Semiha Es,

Burhan Tan ve Alaattin Berk Faruk gibi foto muhabirlerini göndermiştir (Kavas, 2008:131-133).

1950'li yıllardan itibaren Gökşin Sipahioğlu, Ergun Çağatay, Coşkun Aral, Ramazan Öztürk gibi foto muhabirleri dünyanın birçok bölgesinde gerçekleşen savaşları fotoğraflamıştır. Bunun yanı sıra Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle beraber özellikle Türkiye'nin de içinde bulunduğu yakın coğrafyada gerçekleşen savaşlarda, Türkiye medyası haber ihtiyacını kendi muhabirleri ve foto muhabirleriyle karşılamaya başlamıştır. Savaş muhabirliği ve özelinde savaş foto muhabirliğinin Türkiye'de kendini kabul ettirmesi ve fotoğrafçıların savaş alanlarında daha sıklıkla yer almaya başlamaları da 1990'lı yıllardan itibaren Balkanlar ve Orta Doğu'da yaşanan savaşlarla gerçekleşmiştir (Çubukçu, 2006:12). Bu açıdan 1980'li yıllardan itibaren başlayan yeni medya yapılanmasının etkili olduğu da söylenebilmektedir. Sönmez (2003:34)'in "holdinglerin medyaya girişi" olarak adlandırdığı bu dönem, 1990'lı yıllarda Doğan, Bilgin gibi dev medya grupları arasında yaşanan ticari rekabeti de beraberinde getirmiş; Türkiye medyasının rekabeti savaş alanlarına muhabir ve foto muhabiri gönderme sürecinde de kendisini göstermiştir.

Riskli Bir Meslek Olarak Savaş Foto Muhabirliği

Savaş foto muhabiri kavramı savaş, iç savaş ve sıcak çatışma alanlarında haber fotoğrafçılığı mesleğini yapmakta olan foto muhabirleri için kullanılmaktadır. Savaş foto muhabirliği, mesleğin ve foto muhabirlikteki belirli bir uzmanlığın adıdır. Savaş foto muhabirleri medya kuruluşları, ulusal-uluslararası ajanslar bünyesinde ya da bağımsız (freelance) olarak çalışan kişilerden oluşmaktadır. Roger Fenton, Robert Capa, Margaret Bourke White, Larry Barrows, Don McCullin, Alexandra Boulat, Antonin Kratochvil, Francesco Zizola, Abbas, James Natchwey, Coşkun Aral, Ramazan Öztürk gibi sayısız fotoğrafçı, günümüzde savaş foto muhabiri olarak anılmaktadır¹.

Savaş foto muhabirliği, yüksek riski olan bölgelerde gerçekleştirilen ve foto muhabirleri açısından hayati tehlike barındırabilen bir meslektir. Savaş bölgelerinde görev

¹ Türkçede savaş foto muhabirliği ve savaş foto muhabiri kavramının kullanılması yaygınken, İngilizcede "war photography" (savaş fotoğrafçılığı) ve "war photographer" (savaş fotoğrafçısı) kavramlarının kullanımı yaygındır. Kavramlar içerik ve tanımlama açısından birbiriyle örtüşmektedir. İngilizce kavramların kullanımı açısından bkz: Roth, M. P.(1997); Ingledeu, J. (2005).

yapan tüm gazetecilerin yaşam hakları ve güvenlikleri BM tarafından kabul edilen Cenevre Sözleşmelerince koruma altına alınmıştır. 12 Ağustos 1949 tarihli sözleşmenin 79. maddesine göre gazeteciler savaşta “sivil statüsüne” sahiptirler ve bu statüye göre hareket ettikleri sürece, söz konusu sözleşme ve protokollerce koruma altına alınmışlardır (1949:238). Buna rağmen savaşta haberleştirmeye çalışan gazeteciler; şiddete maruz kalabilmektedir. Bu konuda söz konusu şiddetin boyutlarını gösterebilen istatistiklere değinmek mümkündür.

1992’den itibaren gazetecilerin saldırıya uğramaları ve öldürülmelerine ilişkin istatistikleri yayımlayan Gazetecileri Koruma Komitesi/CPJ(2015)’nin verilerine göre 2015 yılında 17 gazeteci, savaş ve çatışmaların gerçekleştiği Suriye, Yemen ve Ukrayna’da öldürülmüştür. Bunların %41’i foto muhabiridir. Ölenler arasında Anadolu Ajansı adına çalışan Halep muhabiri/foto muhabiri Salih Mahmud Leyla da bulunmaktadır (AA, 2015). 2016 yılında ise 27 gazeteci savaş ve çatışma bölgelerinde öldürülmüştür. Ölen gazetecilerin %50’sini foto muhabirleri oluşturmaktadır. Bu açıdan özellikle Arap Baharı’yla başlayan ve Suriye Savaşı’yla devam eden süreçte, Orta Doğu’daki gazeteci ölümlerinin yoğunlaştığı görülmektedir. Yoğun olarak ölümlerin yaşandığı ülkeler ise sırasıyla Suriye, Yemen, Irak, Libya, Afganistan ve Somali olarak kayıtlarda yer almaktadır (CPJ, 2016).

Foto muhabirlerinin savaşta yaşayabilecekleri riskleri tam olarak bilmemeleri, deneyim sahibi olmamaları ve bu konuda eğitim almamış olmaları söz konusu olabilmektedir. Savaş foto muhabirliği konusunda dünyadaki Reuters, Associated Press gibi kuruluşlar, çalışanlarını özel eğitimlere göndermekte; özel anlaşmaları, koruyucu ekipmanlar sağlamaları, travma sonrası yaşanan stres bozuklukları için tedavi ve hayat sigortası uygulamalarıyla dikkat çekmektedirler (Çubukçu, 2005:53). Bu konuda Türkiye’de, ilk olarak Anadolu Ajansı, Polis Akademisi ve Uluslararası Terörizm ve Sınırşan Suçlar Araştırma Merkezi’nin birlikte hazırladıkları “Savaş Muhabirliği Sertifika Programı”nda, savaş foto muhabirliğine yönelik özel bir eğitim başlatılmıştır. Programda söz konusu kurumların yanı sıra Türk Silahlı Kuvvetleri ve uzman akademisyenler tarafından savaş alanlarında habercilik, foto muhabirliği, kişisel güvenlik, savaş hukuku ve beden dili gibi konularda eğitim verilmektedir (BİK, 2016).

Savaş foto muhabirliği mesleğinden kaynaklanan riskler sadece fiziksel boyutta değildir. Kişiden kişiye değişim göstermekle beraber savaş, çatışma vb. durumların psikolojik etkileri bulunmaktadır. Savaşın insanlar üzerinde en fazla travma etkisi yaratan olgulardan biri olduğu kabul edilmektedir. Savaş bölgelerindeki foto muhabirleri de o coğrafyada yaşayanlarla beraber savaşın etkisi altında kalmakta, onlarla benzer ruhsal belirtiler gösterebilmektedir. Ölüm, şiddet, çatışma ortamı gibi yaşantılardan kaynaklı travmaların etkileri, olay sonlansa bile devam edebilmekte; kişiler travma sonrası stres bozukluğu ya da depresyon belirtileri gösterebilmektedir. Travma sonrası stres bozukluğu; uyku bozuklukları, öfke, konsantrasyon bozukluğu, travmayı hatırlatan olaylardan kaçınma, umutsuzluk, alkol vb. bağımlılığı, artan çatışma eğilimi, içe kapanma ve önyargılı olma gibi özetlenebilecek fiziksel, duygusal, bilişsel ve kişilerarası tepkiler olarak da ortaya çıkabilmektedir (Önder, 2000:114-115; EMDR, 2016).

Savaş Foto Muhabirliğinde Etik

Manipülasyon, sansür ve oto sansür gibi etik ihlallerin savaş foto muhabirliğinin tarihiyle yaşıt olduğu görülmektedir. Savaş foto muhabirleri, savaşta yaşananlara ilişkin belge/kantı üreten bir “tanık” olarak kabul edilmektedir. Üretilen fotoğrafların propaganda unsuru olarak kullanılması, manipülasyona uğratılması, sansür, oto sansür gibi etik dışı olguların sonuçları ise savaş söz konusu olduğunda çok daha büyük olabilmektedir. Savaşların devamının sağlanması, tarafların manipüle edilerek birbirlerine yönelik şiddet eylemlerini artırmaları gibi durumlar bu sonuçlar arasında yer almaktadır. Dolayısıyla, bir savaş foto muhabiri için birincil etik sorumluluğun, savaştan değil “barıştan yana” bir foto muhabirliği yapmak olduğu söylenebilmektedir (Çubukçu, 2005:46). Tüm gazeteciler için geçerli olan bu etik sorumluluk, Türkiye Gazeteciler Cemiyetinin “Gazetecinin Temel Görevleri ve İlkeleri” içinde yer alan 3. maddesinde şu şekilde ele alınmaktadır: “Gazeteci; başta barış, demokrasi ve insan hakları olmak üzere, insanlığın evrensel değerlerini, çok sesliliği, farklılıklara saygıyı savunur.”(TGC, 2017).

Gazetecilik mesleğinde, liberal paradigmayla da ilişkili olan, geleneksel etik kodlar bulunmakta; bu etik kodlar arasında tarafsızlık, doğruluk, nesnellik, dengelilik gibi ilkeler ön plana çıkmaktadır (İnal, 1995). Birbiriyle ilişkili olan bu kodlar, foto muhabirleri için de

geçerli sayılmaktadır. Tarafsızlık; taraflara eşit uzaklıkta durma, taraflara olumlu ya da olumsuz anlamda yaklaşmadan olanı aktarma olarak tanımlanmaktadır. Bu açıdan tarafsızlık, taraflara eşit derecede yer verme anlamına gelen dengelilik ilkesiyle ve foto muhabirinin kendi öznel düşünce ve duygularını fotoğraflara yansıtması olarak özetlenebilen nesnellik ilkesiyle ilişkili görülmektedir. Foto muhabirliği konusunda doğruluk ilkesi ise “gerçeği” olduğu gibi yansıtarak, herhangi bir şekilde var olana müdahalede bulunmama, var olanı çarpıtmama olarak açıklanabilir. Bunlarla da ilişkili olarak foto muhabiri, olayları fotoğraflar aracılığıyla herhangi bir müdahalede bulunmadan ve olabildiğince tarafsız olarak aktarma; sansür ve oto sansürle mücadele etme sorumluluklarını taşımaktadır (TGC, 2017).

Tarafsızlık, nesnellik gibi etik ilkeleri, savaş foto muhabirliği özelinde tartışmak mümkündür. İlk olarak tek bir foto muhabirinin, herhangi bir savaşın tüm taraflarını, eşit biçimde fotoğraflayabilmesi, savaşın taraflarından kaynaklanabilecek engellemelerin ya da kaynağa ulaşmanın zorluklarının yanı sıra her şeyden önce mekânsal ve zamansal olarak sorunlu görünmektedir. Bunun yanı sıra foto muhabirinin kendi duygu ve düşüncelerini, estetik yorumunu, deneyimlerini işe karıştırmadan savaş gibi insanlık dramı içeren bir ortamda nasıl çekim yapabileceği de tartışmalı bir konudur (Çubukçu,2005:59-60). Son olarak bir savaşın hangi anında ve hangi parçalarını çerçeveleyerek “hakikati yansıtılabileceğine” foto muhabiri karar verecektir. Bu süreçte foto muhabirinin bağlı olduğu kuruluşun yayın politikasının da rol oynayabileceği söylenebilmektedir. Tüm bu tartışmalar, söz konusu etik ilkelerin bir ideali yansıtmaları açısından, ulaşılması için çaba harcanan/çalışılan değerler oldukları düşüncesini gündeme getirmektedir (Çubukçu, 2005:60).

Günümüzde, dijital teknolojiyle de ilişkili olarak, en fazla üzerinde durulan etik sorunlardan birini fotoğrafa müdahale konusu oluşturmaktadır. Bir anlamda doğruluk değeriyle de ilişkili olan fotoğrafa müdahale, çekim öncesi ve sonrasında yapılan uygulamaları içermektedir. Foto muhabirliğinde etik bir sorun teşkil etmediği durumlarda yeniden çerçeveleme; renk, kontrastlık ve parlaklık değerleriyle oynama vb. uygulamalar söz konusu olabilmekte; bu tür uygulamalar medya kuruluşları tarafından da kabul edilebilmektedir. Ancak var olan bir şeyi fotoğraftan silme ya da var olmayan bir şeyi

çerçeveye koyma, etik açıdan kabul edilemez bulunmaktadır². Pulitzer ödüllü freelance foto muhabiri Narciso Contreras'ın, 2013 Eylül'ünde Suriye'de çektiği fotoğraf, bu duruma örnek olarak verilebilir. Foto muhabiri, Photoshop programı yardımıyla kadrajdaki bir objeyi silmiş ve yerine başka bir arka plan görüntüsü yerleştirmiş, Associated Press (AP) ise bu fotoğrafı fark etmeden yayınlamıştır. Manipülasyonu fark edildikten sonra AP durumu etik dışı olarak nitelendirerek, Contreras'la ilişkisini kesmiş ve tüm fotoğraflarını arşivinden çıkarmıştır (Dailymail, 2014).

Yöntem

Çalışma, Türkiye'deki foto muhabirlerinin savaş foto muhabirliği mesleğine yönelik bakış açılarını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu amaca yönelik olarak çalışmada, yargısal ve kartopu örnekleme alınarak seçilen 10 savaş foto muhabiri ile 30 Nisan 2013-01 Haziran 2013 tarihleri arasında, yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşmelerde araştırma başlıkları ya da sorular önceden tasarlanmaktadır. Ancak bu görüşmelerde soruların sıraları konusunda belirli ölçüde esneklikler bulunmaktadır. Bunun yanı sıra araştırmacı soruları, karşıdakinden daha fazla bilgi almak amacıyla, “yoklama soruları” gibi sormadan görüşmeyi gerçekleştirmektedir (Geray, 2004:153). Görüşmelerde katılımcılara yöneltilen sorular, araştırmacı tarafından görüşmelerin amacına uygun olarak hazırlanmıştır. Çalışmada kullanılan yarı yapılandırılmış görüşmelere ilişkin olarak bir görüşme kılavuzu hazırlanmış; savaş foto muhabirlerinin savaş bölgelerindeki gündelik mesleki pratiklerinin ve savaş foto muhabirliğine ilişkin görüşlerinin ortaya konulması amaçlanmıştır³. Görüşmeler şu kişilerle gerçekleştirilmiştir: Coşkun Aral, Ramazan Öztürk, Selahattin Sevi, Hakan Denker, Vedat Yenerer, Bengüç Özerdem, Ümit Bektaş, Hakan Kumuk, Mürselin Tan ve Abdurrahman

² Bu konuda Associated Press (AP), New York Times ya da Reuters'in fotoğrafta düzenleme kuralları örnek olarak verilebilir. Bknz: Irby, K. (2003a); Irby, K. (2003b); Reuters, (2017).

³ Bu makalede söz konusu görüşmeden elde edilen tüm veriler kullanılmamış, savaş foto muhabirliğinin tanımlanması, foto muhabirlerinin profesyonel gazetecilik kodlarıyla ilgili düşünceleri ve savaşın etkilerine ilişkin sorulardan elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Söz konusu görüşmeden elde edilen verilerin bir bölümü ise “Türkiye Yazılı Basınında Yugoslavya Savaşları ve Savaş Foto Muhabirliği” (2013) isimli yayınlanmamış doktora tezinin, alanyazın bölümünü desteklemek amacıyla kullanılmıştır.

Antakyalı⁴. Gerçekleştirilen uzun süreli görüşmelerin kaydı, ses kayıt cihazıyla yapılmış; bu kayıtlar görüşme sonrasında deşifre edilmiştir. Çalışmadan foto muhabirlerinin savaş foto muhabirliğine ve çalışma alanları olan savaşa ilişkin tanımları ve yorumları, savaşlarda karşılaşılan sorunlar-riskler ve mesleğin travmatik etkileri ve savaşlarda profesyonel etik kodlara yönelik görüşlerini içeren bulgular elde edilmiştir.

Söz konusu foto muhabirlerin seçiminde ilk olarak yargısal örneklem alma yoluna gidilmiştir. Görüşmenin amacıyla da ilişkili olarak foto muhabirleri konusunda yapılan örneklemin evrenini; savaşlarda foto muhabiri olarak yer almış, savaş fotoğrafları dünya ve Türkiye basınında yayınlanmış ve sergilenmiş Türkiyeli foto muhabirleri oluşturmaktadır. Bundan yola çıkarak örneklem almada, şimdiye kadar en az iki savaşta foto muhabiri olarak yer almış olmak kriteri uygulanmıştır. Söz konusu kriterlere yönelik literatür taraması ve Türkiye Foto Muhabirleri Derneği Başkanı Rıza Özel ve Uğur Kavas ile yapılan görüşmeler sonucunda belirli isimlere ulaşılmaya çalışılmıştır. Bunun yanı sıra örneklem seçiminde kartopu örnekleme de kullanılmıştır. Kartopu örnekleminde başlangıçta ulaşılan

⁴ Görüşmelerin gerçekleştirildiği foto muhabirlerine ilişkin kişisel bilgilere yer vermek yerinde olacaktır. Görüşmelerin gerçekleştirildiği dönem itibarıyla foto muhabirlerinin bilgileri şöyledir:

Selahattin Sevi (1971): Kosova ve Irak savaşlarında Zaman gazetesi bünyesinde yer almıştır. Zaman gazetesi fotoğraf editörüdür. *Hakan Denker (1967)*: İsrail-Filistin, Kosova, Afganistan, Irak savaşlarında ve birçok çatışma bölgesinde foto muhabiri olarak bulunmuştur. Fotoğrafları ulusal ve uluslararası basında yayınlanmıştır. She Ajans'ta reklam fotoğrafçılığı ile uğraşmaktadır. *Vedat Yenerer (1965)*: Bosna, Irak, İsrail-Filistin savaşlarında muhabir olarak yer almıştır. Söz konusu bölgelerde fotoğraf çekimlerinde de bulunmuş ve bu fotoğrafları basında yayınlanmıştır. Aynı fotoğrafları içeren savaş konulu bir fotoğraf sergisi bulunmaktadır. *Bengüç Özerdem (1960)*: Kosova ve Bosna savaşlarında Sabah gazetesi adına yer almıştır. İran-İrak, Irak, Azerbaycan, Çeçenistan, Somali, Kamboçya gibi bölgelerdeki savaş ve çatışma ortamlarında foto muhabirliği yapmıştır. ABC Medya Ajansında çalışmaktadır. *Ümit Bektaş (1972)*: Irak, Gürcistan, Yugoslavya ve Suriye savaşları gibi birçok savaş ve çatışma bölgesinde foto muhabiri olarak yer almıştır. Reuters ajansına bağlı olarak çalışmaktadır. *Coşkun Aral (1956)*: Yugoslavya'da savaşların gerçekleştiği birçok bölgede yer almıştır. Ruanda, İran-İrak, Irak, Afganistan, Lübnan gibi dünyanın birçok bölgesinde gerçekleşen sayısız savaş ve çatışma bölgelerinde foto muhabirliği yapmıştır. Fotoğrafları ulusal ve uluslararası kuruluşlarca yayınlanmıştır. Savaş fotoğrafları dünyanın birçok bölgesinde sergilenmiştir. İz Tv. bünyesinde çalışmalar yürütmektedir. *Ramazan Öztürk (1956)*: Bosna, Kosova, Irak-İran, Irak, Çeçenistan gibi sayısız savaş ve çatışma bölgesinde foto muhabiri olarak görev yapmıştır. Fotoğrafları ulusal ve uluslararası alanda yayınlanmış; "Sessiz Tanık" isimli fotoğrafı Time ve Newsweek dergileri tarafından 1988'de yılın fotoğrafı seçilmiştir. Savaş fotoğraflarını içeren sergiler açmıştır. Belgesel çekimleri yapmakta ve uluslararası ajanslar için fotoğraf çekmektedir. *Hakan Kumuk (1960)*: Bosna, Kosova, Irak, Çeçenistan gibi birçok savaş ve çatışma bölgesinde bulunmuş; fotoğrafları basında yer almıştır. *Mürselin Tan (1972)*: Yugoslavya savaşlarının yaşandığı birçok bölgede Türkiye gazetesi adına hem muhabir hem de foto muhabiri olarak yer almıştır. T.C. İçişleri Bakanlığı Basın Müşavirliğinde görev yapmaktadır. *Abdurrahman Antakyalı (1968)*: Bosna, Irak savaşlarında ve Filistin-İsrail çatışmalarında Anadolu Ajansı bünyesinde yer almıştır. Aynı ajansta foto muhabirliği yapmaktadır.

kişiden, bir diğer kişinin ismini vermesi istenmekte ve böylece ulaşılabilen bir örneklem yaratılmaktadır (Geray, 2004:109).

Bulgular ve Yorum

Çalışmada foto muhabirlerinin savaş foto muhabirliğine ve savaşa ilişkin tanımları ve yorumları; savaşlarda karşılaşılan sorunlar, riskler, savaşın fiziksel ve psikolojik etkiler ve savaş foto muhabirliğinde etiğe ilişkin görüşlerini içeren bulgulara ulaşılmıştır.

Savaş Foto Muhabirliği: Kavram ve Tanımlar

Savaş foto muhabirliğini genel olarak risk taşıyan çatışma ve savaş bölgelerinde foto muhabirliği yapan ve bu alanda uzmanlaşan kişilerin yaptığı bir meslek olarak tanımlamak mümkündür. Foto muhabirlerinin görüşleri, bu tanıma destekler niteliktedir. Diğer taraftan görüşler, savaş foto muhabirliği kavramının kullanımı açısından belirli farklılıklar göstermektedir. Görüşlerden ilki, foto muhabirlerinin “savaş foto muhabirliği yoktur, foto muhabirliği vardır. Ancak bu kişiler savaş alanlarında foto muhabirliği yapmak konusunda uzmanlaşmış olmalıdır” şeklinde özetlenebilir. Buna göre savaşlarda gerçekleştirilen foto muhabirliği, özel bir uzmanlaşmanın sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu görüşün savunucuları tarafından foto muhabirliği mesleğinin bir kimlik olarak benimsendiği söylenebilmektedir. İkinci görüş ise savaş foto muhabirliği kavramının kullanımını ve genel geçer tanımını savunmakta, ancak savaş foto muhabirliği kavramının dikkatli bir şekilde ve doğru kişiler için kullanılması gerektiğine vurgu yapmaktadır. Bu görüşün savunucuları, kendilerini savaş foto muhabiri kimliğiyle tanımlamaktadırlar. Kavramın kullanımı konusunda, farklı gibi görünen bu iki görüş, mesleğin günümüzde “haketmeyen” kişileri adlandırmak için kullanımı ve bir “ün” unsuru olarak kullanımının eleştirilmesi bağlamında birbiriyle örtüşmektedir.

C.Aral: Savaş foto muhabirliği değil foto muhabirliği var. Geliyor mesela birkaç gün kalıyor dönüyor...bir kere gidiyor ya da...bir de benim gibi Cristian Morris gibi adamlar var... salt oraya gitmiyor, orada çekim yapmıyor ki...uzmanlığı savaş olabilir foto muhabirinin, benim uzmanlığım spor foto muhabirliği değildir mesela. A.Antakyalı: Savaş foto muhabiri değilim.

Foto muhabiriyim ben. Foto muhabirliğinde siyaset de çekersiniz, spor da. Gündelik olaylara da gidersiniz...ama bir uzmanlaşma gerekiyor... riski daha fazla.

H.Denker: Bir branş, doğrudur...Herhangi birinin embedded olup da savaş bölgesine gidip 3-5 kişiyle röportaj yapması orada savaş muhabirliği değil... 8 tane savaşa gitmek şart değil...onu meslek olarak kabul etmiş -olmak- ve o alandaki gelişmeleri takip etmek bence iyi bir savaş foto muhabirini tanımlar.

Ü.Bektaş: Savaş foto muhabirliği bir ünvan olarak kullanılmadığı, bir prestij sembolü olarak kullanılmadığı sürece...çatışma bölgesinde çalışan her gazeteci savaş muhabiridir. Bir tehdit varsa, normal insanların gidip fotoğraf çekemeyeceği bir yerde çalışan kişidir...-kavramı-dikkatli kullanmak gerektiğine inanıyorum.

Bir Çalışma Alanı Olarak Savaş: Tanımlar ve Yorumlar

C.Aral: Savaş insanların çıplak hali...Bu meslek bitsin isterim ama barışı sağlamanın yolu da bu acıları onlara aktarmakla oluyor...biz -bunu- vermeye çalışıyoruz.

R.Öztürk: İki taraf da en değerli olanını yitirir, insandır o da... Ama ben buradaki çelişkiyi, kötü olan yüzü dünya kamuoyuna gösterebilirim işimi en iyi şekilde yapmış olurum...Gözyaşını, kanı, hayatların kolayca yok olduğunu görüyorsunuz... savaş bitiyor ama izleri devam ediyor, nesilden nesile dolaşiyor.

B.Özerdem: Savaşta herkes kötü adam, herkes öldürmeye müsait. Azerbaycan'da bir esir değişimi yaşadım, Ermenistan'dan esir değiştiriyorlar. Kardeşine, ailesine tecavüz edilmiş, o baba buradaki esirlere aynısını yapmaya çalışıyor. İnsanlar insanlık vasfını kaybetmeye başlıyorlar.

H.Kumuk: -Fotoğraflarımla-savaşın ne kötü bir şey olduğunu görüyorlar. Üstün devletlerin sebep oldukları hadiseler ortada...Ölümün ne olduğunu bilip öyle bakmak lazım.

Savaş foto muhabirliğinin çalışma alanı, savaş ve çatışma ortamlarıdır. Çalışmanın bu konudaki bulguları, foto muhabirlerinin kendi çalışma ortamlarını nasıl tanımladıklarını içermektedir. Foto muhabirlerinin çalışma alanlarına ilişkin görüşleri tamamen olumsuz niteliktedir; tümü uzun süre içinde buldukları savaş ve çatışmaların korku verici, insanları-uygarlığı ve doğayı tahrip edici ve kaotik yönü üzerinde durmuşlar; savaşı insani değerlerin ortadan kalktığı bir kuralsızlık ortamı olarak tanımlamışlardır. Bu açıdan foto muhabirlerinin görüşleri maceraperest ya da "savaş çıksa da haber-çekim yapsak" şeklinde özetlenebilecek pragmatist görüşlerin karşısında yer almakta; insanlığa ilişkin tahribata

yapılan vurguyla dikkat çekmektedir. İnsanlığın ve insan yaşamının vurgulanması açısından söz konusu görüşlerin, savaşlara karşı hümanist bir bakış açısını yansıttığı söylenebilmektedir. Bu görüş foto muhabirlerinin çekim önceliklerine de yansımıştır. Görüşmeler sırasında genel olarak savaşa dair her şeyi görüntülemeye çalıştıklarını belirten foto muhabirleri, ilk sıraya insan portrelerini koymuşlardır. İnsan fotoğraflarından kasıt ise siviller; özellikle de çocuklar ve kadınlardır.

Savaşın tanımlanmasına ilişkin foto muhabirlerinin görüşleri, muhabirlerin savaş fotoğrafı çekme nedenlerine yönelik bulguları içermesi açısından da önemlidir. Bu nedenler, savaş bölgelerinde yaşanan felaketlerin, insan kayıplarının ya da her türlü tahribatın diğerlerine gösterilmesi ve bu yolla savaşın olumsuz bir durum olduğunun ve sonlanması gerektiğinin anlatılması şeklinde açıklanabilmektedir. Bu açıdan “barışın sağlanması için savaşta gerçekleştirilen bir foto muhabirliğinden” bahsetmek mümkündür. Görüşler, savaş foto muhabirinin etik sorumluluklarıyla da ilişkilidir.

Savaş Foto Muhabirliğinde Karşılaşılan Sorunlar

Foto muhabirlerinin görüşlerinden yola çıkarak mesleki sorunları şu şekilde özetlemek mümkündür: Savaşın tarafları/çıkar grupları vb. tarafından engellenme, manipüle edilme; medya kuruluşları ya da ajanslardan kaynaklanan teknik destek-güvenlik-eğitim vb. eksikliklere dayalı sorunlar; savaş bölgelerinde yaşanan fiziksel ve psikolojik tahribattan kaynaklanan sorunlar.

Görüşmelerin gerçekleştirildiği foto muhabirlerinin tümü savaş ve çatışma ortamlarında savaşın tarafları, paramiliter kuvvetler vb. gruplar ve hatta bölgedeki siviller tarafından foto muhabirlerinin manipüle edilebileceği ve çeşitli yollarla çekim yapmalarının engellenebileceği üzerinde durmuşlardır. Görüşlerden yola çıkılarak bunun nedenlerini şu şekilde sıralamak mümkündür: Tarafların kendi haksız uygulamalarının, sivillere yönelik şiddet kullanımlarının gösterilmesini istememeleri; savaştaki tüm tarafların kendisinin iyi, karşı tarafın kötü olduğunu dünya kamuoyuna kanıtlama isteği; savaştaki hiçbir tarafın kendi silahlı güçlerinin bozguna uğradığını göstermek istememesi; tarafların kendi kitlelerinin moralini yükseltmek ve propaganda amacıyla her zaman güçlüyü oynamak istemesi; tarafların dolaylı olarak karşı tarafın destekçisi olarak gördükleri ülkelerden gelen

foto muhabirlerine karşı önyargıyla yaklaşması ya da foto muhabirlerin ajanlıkla suçlanması. Foto muhabirlerinin kendi deneyimlerine dayanarak belirttikleri görüşlerden bazıları şöyledir:

V.Yenerer: Gazetecinin başına ne gelir; savaşıyor gruplar tarafından hor görülürsün, taraflardan biri tarafından ajan suçlamasıyla hapse atılırsın, bir grup yol çevirir, seni aşağılar, suratına tükürür. Bunların hepsini yaşadım ben.

A.Antakyalı: Sayısız engelle karşılaştım. Hiçbir taraf kendisinin kötü tarafını göstermeni istemez. Savaş bölgesinde tuhaf öyküler, zorbalıklar, kanunsuzluklar vb. vardı...Onlardaki bakış açısına göre savaşı yansıtmaya kalksak, savaşın en zalimini tarafını en saf melek haline getiririz. Kimse bunların görüntülenmesini istemez.

C.Aral: Bir yere gittiğimizde mutlaka bizi oraya götüren kişiler kendilerine yakın hissettirmeye çalışırlar. Korumak için ve onların propagandalarında malzeme çıkarmanız için. Ama savaşın gidişatı değiştiğinde düşmanları da olabilirsiniz.

Foto muhabirleri, bağlı buldukları medya kuruluşları ya da ajanslardan kaynaklanan teknik destek, güvenliklerine yönelik malzeme sağlanması, savaş bölgelerine gitmeden önce belirli bir ön eğitimden geçme, hayat sigortası gibi konulardan kaynaklanan sorunlar yaşadıkları konusunda, hemfikirdirler. Foto muhabirleri, 1990'lı yıllarda çoğu kez kendi fotoğraf makineleriyle çekim yaptıklarını, kendilerine hayat sigortası yapılmadığını, hiçbir şekilde ön eğitimden geçmediklerini, güvenlikleri için gerekli olan gaz maskesi-çelik yelek-kask gibi teçhizatların kendilerine sağlanmadığını belirtmişlerdir. Foto muhabirlerinin sözünü ettikleri tüm kuruluşlar Türkiye'de yer alan ulusal medya organlarıdır. Bunun yanı sıra foto muhabirleri söz konusu uygulamaların 2000'li yıllardan itibaren değişmeye başladığını belirtmektedirler. Bu değişim özellikle hayat sigortası ve güvenlik malzemelerinin sağlanması konusunda gerçekleşmiştir. Görüşmelerin gerçekleştirildiği dönemde Anadolu Ajansı bünyesinde çalışmakta olan Antakyalı (2013), ajansının foto muhabirlerine yönelik, "savaş foto muhabirliği hakkında, orada hayatta kalmayla, başlarına gelecekler konusunda, güvenlik hakkında eğitim alacakları" profesyonel düzeyde bir program başlatacağını söylemiştir. Görüşmelerin gerçekleştirildiği foto muhabirlerinin açıklamalarından hareketle bu sorunlar konusunda uluslararası ajanslar ve Türkiye'deki medya kuruluşları arasında dikkate değer bir farklılığın bulunduğu söylenebilmektedir. Görüşmelerde uluslararası ajanslarda çalışmış olan foto muhabirlerine

uzun zamandır profesyonel ön eğitim verildiği ve güvenliklerine ilişkili teçizat vb. sağlandığı belirtilmiştir. Reuters ajansına bağlı olarak çalışan Bektaş (2013), bu farklılığı şu şekilde dile getirmektedir:

Ü.Bektaş: -Reuters'de- Foto muhabiri olarak başladığımda sana iki çelik yelek 2 kask gönderirler. Biri gösterilerde takman için diğeri savaş bölgesinde takman için. Bu Reuters'e özel...NTV ve Kanal Türk ekibi Gürcistan'da silahlı saldırıya uğradı. Bir çocuk gözünü kaybetti, arabada saldırıya uğradılar, üzerlerine ateş açıldığında arabanın içinde eğildiler ama bizim gittiğimiz kursa gitmiş olsalardı şunu bilirlerdi; üzerinize ateş açıldığında her ne pahasına olursa olsun arabayı terk etmeniz gerekir. Bunu o kursa gitmezsen bilemezsin.

Savaş foto muhabirliğinde yaşanan yukarıdaki sorunların yanı sıra mesleğin getirdiği hayati riskler bulunmaktadır. Savaş ve çatışma bölgelerinde çekim yapan foto muhabirleri, savaşı deneyimleyen siviller ya da askerler gibi, savaşın etkilerini birincil olarak yaşamaktadır. Bu açıdan savaş alanlarında çekim yapmanın foto muhabirlerine en büyük etkisi, bu kişilerin yaşadığı fiziksel ya da psikolojik tahribattır. Görüşmelerin gerçekleştirildiği foto muhabirleri, farklı düzeylerde de olsa, fiziksel ya da psikolojik şiddetle-savaşın fiziksel ve psikolojik etkileriyle karşılaştıklarına ilişkin görüş bildirmişlerdir. Mesleğin en önemli riski olan yaşamını kaybetme tehlikesiyle karşılaşan foto muhabirlerinin yanı sıra göz altına alınan, esir alınan; psikolojik işkenceyle karşılaşan ya da savaştan ötürü belirli düzeylerde psikolojik sorunlar yaşadıklarına ilişkin açıklamalarda bulunan foto muhabirleri bulunmaktadır. Özellikle savaşın psikolojik etkileri karşısında bazı foto muhabirleri, uzman yardımına başvurduklarını belirtmiş; bazılarıysa geçici uyku problemleri, normal yaşama adaptasyon zorlukları, öfke kontrolü sorunları ya da his kaybı yaşadıklarını söylemişlerdir. Foto muhabirleri, bağlı buldukları medya kuruluşları tarafından kendilerine psikolojik destek hizmeti sunulmadığını belirtmişlerdir. Konuyla ilgili görüşlerden bazıları aşağıdadır:

C.Aral: 3 tane mermi sıyrığı, bir plastik mermi kasığımı parçaladı, bir matrak yani dipçik darbesi kafatasımda ciddi bir travmaya yol açtı, ayağımın üzerinden bacakla beraber ayak bileğimden şu anda yürümeme engel olan top arabası geçti. Açlık susuzluk...Lübnan'da kaçırıldım...Suriye'de, Kuzey İrlanda'da gözaltına alındım...Uzun süre evlenip çocuk sahibi olmayı bile düşünmüyordum, yaşadığım koşullardan ötürü...Etkilenmeyen var mı?

H.Denker: Her seferinde tutuklandım, gözaltına alındım ya da esir düştüm... Ben her habere gidip geldikten sonra normal hayatıma adaptasyon sürecim uzamaya başladı.

H.Kumuk: Her sabah Sırlar gelip bazen bana bazen arkadaşşıma kaleşnikof namlusunu ağzımıza sokup tetik boşluğunu alıyorlardı. Orada bayağı bir manevi işkence gördük. 17 gün sürdü... Fransız ajansı AFP'nin muhabiri 3 metre önümde vuruldu.

M.Tan: Ben masumiyetimi bıraktım geldim orada ...Şimdi canım acımıyor...Uzun süre kalınca sinirleriniz yıpranıyor, psikolojiniz bozuluyor, oradan kurtulmam gerekiyor diye düşündüm... Daha normal bir adam olabilirdim, o kadar uzun kalmasaydım.

R.Öztürk: Dudayev'e giderken kaçak gittik, ölümlerden döndük...Çıldırınlar oluyor...Biz de sonuçta insanız. Gözyaşını, kanı, hayatların kolayca yok olduğunu görüyorsunuz.

Bulgulara dayanarak, son olarak daha eski dönemlerde yaşanan ancak günümüzde ortadan kalkmış olan bir mesleki sorundan bahsetmek de mümkündür. Foto muhabirlerinin savaş bölgelerinden yayın kuruluşlarına film ya da fotoğraf göndermede yaşadıkları zorluklar, günümüzde tamamen ortadan kalkmıştır. Görüşmenin gerçekleştirildiği foto muhabirleri, internet teknolojisi ve dijital teknolojinin gelişmesi ve yaygınlaşması ile savaşlarda fotoğraf çekimi (film makaraları taşımadan artık yüzlerce poz çekilebilmektedir), film banyosu, farklı ISO değerlerine sahip filmlerin bulundurulması, film makaralarının gerekli durumlarda saklanması ve gönderilmesi konularında yaşanan sorunların ortadan tamamen kalktığını belirtmişlerdir.

Savaş Foto Muhabirliğinde Etik

Foto muhabirleri etik konusunda geleneksel etik kodlar ve sansür, oto sansür, propaganda vb. etik dışı uygulamalar konusundaki görüşlerini dile getirmişlerdir. Akreditasyon ve iliştilirilmiş gazetecilik uygulamaları da bu bağlamda etik tartışmaların odağında bulunmaktadır.

Foto muhabirlerin etik konusundaki görüşleri, özellikle doğruluk ilkesiyle ilişkili olan, fotoğrafa müdahalede bulunmama konusunda ortaklık göstermektedir. Buna göre foto muhabirleri, etik dışı sayılabilecek her türlü çekim öncesi ve sonrası müdahaleye karşı olduklarını ve bu tarz uygulamalarda da bulunmadıklarını belirtmişlerdir. Foto muhabirlerine göre bu tarz müdahaleler gerçeği çarpıtma, olmayan bir gerçek yaratmayla aynı anlamı taşımaktadır. Bunun yanı sıra foto muhabirleri, özellikle çekim sonrası

müdahalelerin dijital teknoloji ile kolaylaştığını kabul etmekle beraber, yine aynı teknolojiden ve fotoğrafın yaygınlaşmasından kaynaklanan yeni denetim mekanizmalarının varlığına dikkat çekmektedirler: Artık savaşları foto muhabiri olsun ya da olmasın yüzlerce kişi fotoğraflamakta ve bu fotoğraflar internet sayesinde küresel bir dolaşıma sokulmaktadır. Dolayısıyla bir olaya ait görüntülerin karşılaştırılabilirliği, “yalanın” ortaya çıkmasını ve söz konusu foto muhabirinin teşhir edilmesini gündeme getirebilmektedir. Bu konuda foto muhabirlerinin görüşlerinden örnekler vermek mümkündür:

A.Antakyalı: Etik olmayan fotoğraflar o anlık çok başarı elde ettirir. Olmayan bir şeyi kurgu yaparsınız...Ama şimdi google var, bir google'a düşün mü bittin artık.

Ü.Bektaş: Bloggerlar var, yurttaş gazeteciliği denilen kendi çapında kendi internet sitesinde youtube'de gazetecilik yapan insanlar var... Dolayısıyla sen bir şeyi başından sonuna yalan üzerine kurduysan bu bir yerde mutlaka patlıyor.

Foto muhabirleri, savaş alanlarında fotoğraf çekerken tüm tarafları görüntüleyebilmenin, yani tarafsızlıkla da ilişkili olan dengelilik ilkesinin, geçerli olamayacağı konusunda da hemfikirdirler. Bunun temel nedeni olarak, “savaş alanlarında yer değiştirmenin hayati tehlike taşıması” gösterilmektedir. Tarafların foto muhabirlerine yönelik önyargılarından dolayı çekim yapılmasına izin vermemesi de bu nedenler arasındadır:

C.Aral: İki ordunun olduğu durumlarda muhakkak birinin yanında olman lazım. İki taraf arasında öyle hızlı geçişler yapamazsınız...Ben tarafsız olmaya çalışıyorum, ama adam pasaportuma bakıyor beni öldürüyor.

M.Tan: Taraf olmadan olmaz. İki bölgede birden olamazsınız.

Foto muhabirlerin, özellikle tarafsızlık ve nesnellik ilkeleri açısından birbirlerinden farklı görüşlere sahip oldukları noktalar da bulunmaktadır. Bir bölümü tarafsız ve nesnel olunabileceğini bir bölümü ise tam anlamıyla olunamayacağını ancak bunun için çaba harcanması gerektiğini savunmaktadır. Bulgular tarafsız ve nesnel olunabileceği üzerinde duranların, çoğu kez belirsiz argümanlara sahip olduklarını göstermektedir Bu açıdan neyin, ne kadar, nasıl çerçvelendiği foto muhabirinin yorumunun dışında bırakılmakta ya da foto muhabirinin sahip olduğu dünya görüşünün tarafsızlığı etkilemeyeceği varsayılmaktadır. Bu noktada söz konusu görüşler, foto muhabirinin sadece gözünün önünde gerçekleşen olayı, propaganda yapmadan, manipülasyona başvurmadan fotoğraflaması durumunda

tarafsızlığın ve nesnellüğün sağlanacağı varsayımına dayandırılmaktadır. Bu konuda örnek vermek mümkündür:

Yenerer: -Tarafsız olduğumu-Düşünüyorum tabii...Ben yalan haber yapmadım.

R.Öztürk: Her insanın dünya görüşüyle insana, hayata bir bakışı bir algısı vardır. Vizörden bakarken bu algı ağır basıyor. Tarafsız olunur tabi, tarafsız olmak lazım ...asker savaşıyor ama savaşa karşıysanız...askerin ağlaması mesela onu görürsünüz, çekersiniz.

B.Özdemir: Birisi birisini dövüyor, siz bu bizimki dersiniz tarafısınız. Sizin göreviniz her an her zaman deklanşöre basabilmek.

Tarafsızlık ve nesnellik konusuna daha eleştirel yaklaşanlar, fotoğrafçının kendi dünya görüşünü bir şekilde fotoğraflara aktaracağı, dolayısıyla ancak tarafsızlık ya da nesnellik yönünde bir çabadan bahsedilebileceği, bu durumun da propaganda ya da manipülasyonu kesinlikle dışlaması gerektiği görüşündedirler. Bu açıdan en net tanım Abdurrahman Antakyalı'ya aittir:

A.Antakyalı: Mümkün değil tarafsız olmak. Deklanşöre bastığınız yer, çerçeveniz, kadrajın dışında birilerini bırakmanız. Kime göre doğru, kim diyebilir ki ben tarafsızım diye... Karşımdaki benim anladığım gibi anlamıyor olayı...vicdanına karşı tarafsız olduğunu düşünüyor musun o önemli. Baktım, ben bu olayı böyle gördüm, böyle anladım. Olabildiğince nesnel, objektif olmak için çalıştığımızı söyleyebiliriz burada.

Etik konusunda foto muhabirlerin iliştilirilmiş foto muhabirliği konusundaki görüşlerine değinmek de mümkündür. Foto muhabirlerinin bir bölümü bu uygulamayı tamamen etik dışı olarak değerlendirmektedir. Buna göre ordulara bir şekilde entegre olma, onların belirlediği sınırlar çerçevesinde ve onların denetiminde fotoğraf çekmek sansür ve oto sansürle aynı anlama gelmektedir. Bu durum ise gerek foto muhabirinin bağımsızlığı gerekse kamuoyunun doğru haber alma özgürlüğü önünde bir engel olarak görülmektedir. Farklı görüşte olanlar ise belirli bir denetim mekanizmasının varlığını kabul etmekle birlikte, “o tarafın” da fotoğraflanması gerekliliği üzerinde durmakta ve akreditasyon vb. denetim uygulamalarının da pek farklı sonuçlar doğurmadığını belirtmektedirler. Bu durumla ilişkili olarak iliştilirilmiş foto muhabirliğin dezavantajları sansür, otosansür, fotoğraf çekiminde denetlenme, hareket alanının kısıtlanması vb. iken avantajları ise kimsenin fotoğraflayamayacağı şeyleri fotoğraflama, ordu ve askerlerin savaşı nasıl yaşadıklarına dair fotoğraflar üretebilme şeklinde açıklanmaktadır.

Son olarak etik bağlamında foto muhabirleri, etik ihlallerden tek başına foto muhabirlerinin sorumlu tutulamayacağı görüşünü dile getirmektedirler. Bu açıdan foto muhabirleri; fotoğrafların sansürlenmesi, manipülasyon, bazı fotoğrafların öne çıkarılıp bazılarının yok sayılması, fotoğraflara eşlik eden metinle anlamın farklılaşması, yeniden çerçeveleme gibi konularda editöryal süreç ve bağlı olunan kuruluşun yayın politikasının etkili olduğu üzerinde ortak görüşe sahiptir.

Sonuç

Söz konusu çalışma, Türkiye'deki foto muhabirlerinin, savaş foto muhabirliğine bakış açılarını; tanımlar, sorunlar, etkiler ve etik ilkeler bağlamında ortaya koymayı amaçlamıştır. Bu amaçla, dünyada gerçekleşen savaş bölgelerinde foto muhabirliği yapan 10 foto muhabiri ile gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış görüşmelere ilişkin bulguları özetlemek mümkündür.

Türkiye'deki foto muhabirleri savaş foto muhabirliğini belirli bir uzmanlık gerektiren, yoğun risk taşıyan, savaş ve çatışma bölgelerinde gerçekleştirilen bir alan olarak tanımlamaktadır. Diğer taraftan savaş foto muhabirliği kavramının kullanımı konusunda farklı düşünceler mevcuttur. Örneğin Coşkun Aral, Abdurrahman Antakyalı gibi foto muhabirlerine göre mesleğin adı, tüm alt dalları kapsayacak şekilde, foto muhabirliği olmalıdır; savaş foto muhabirliği ancak bir uzmanlık alanı olabilir. Kavramın meslek adı olarak kullanımı konusundaki farklılıklara rağmen tanım konusunda bir ortaklaşalık söz konusudur. Foto muhabirlerinin çalışma ortamını da oluşturan, savaş olgusuna yönelik düşünceleri de ortaklık göstermektedir. Buna göre savaş olumsuz ve sona erdirilmesi gereken bir olgudur. Foto muhabirleri; savaş alanlarında özellikle savaşın birincil derecede kurbanları olan sivil halk, özellikle de kadın ve çocuklar konusunda çekimlerde bulduklarını; fotoğraf çekmekteki amaçlarının ise savaşın olumsuz taraflarını diğerlerine göstererek savaşların son bulmasını sağlamak olduğunu belirtmişlerdir. Bu açıdan hümanist perspektifle, barış için gerçekleştirilen bir savaş foto muhabirliğinden bahsetmek mümkündür. Savaşa ilişkin görüşler, foto muhabirlerinin savaşlarda etik değerler gereği olarak ilk planda barıştan yana olmaları gerektiği görüşüyle örtüşmektedir. Foto muhabirlerinin etik değerler konusunda hemfikir oldukları diğer konular ise şu şekilde

özetlenebilir: Çekim öncesi ve sonrasında kesinlikle fotoğraflara müdahalede bulunmama; var olanı fotoğraflama, tarafgirlikten kaynaklı bir fotoğraflamama durumuna karşı olma; belirli bir tarafa yönelik propaganda ya da manipülasyonda bulunmama; sansür ve otosansürden olabildiğince kaçınma. Foto muhabirleri, savaşlarda yer değiştirmeden kaynaklanan hayati risk ve birçok yerde aynı anda bulunmanın imkansızlığı gibi nedenlerden dolayı sorunlar yaşadığını; bu anlamda tanımlanacak bir tarafsızlığın ise gerçek dışı olduğu konusunda ortak görüşe sahiptirler. Tarafsızlık ve nesnellik gibi geleneksel etik değerler konusunda farklı görüşler de söz konusudur. Ancak kişisel olarak tarafsız olduğunu ya da olmaya çalıştığını belirtenler de taraflı olduklarını belirtenler de propaganda, manipülasyon, bulunduğu yerdeki olayları açıkça bir tarafı destekleyerek fotoğraflamak gibi konularda eleştirel ve olumsuzlayıcı bir bakış açısına sahiptir. Savaş foto muhabirliğinde foto muhabirlerinin yaşadığı sorunlara ve mesleğin etkilerine ilişkin bulgular, foto muhabirlerinin savaş bölgelerinde hemen her kesim tarafından manipüle edilebileceği, denetlenebileceği ve sınırlandırılabilirliğini göstermektedir. Foto muhabirleri, savaş bölgelerinde gerek fiziksel gerekse psikolojik tahribata maruz kaldıklarını da belirtmişlerdir. Söz konusu psikolojik tahribatlara ilişkin bağlı buldukları medya kuruluşları tarafından desteklenmediklerini belirten foto muhabirleri; Türkiye medyasında 1990'lı yıllarda görülen teknik, güvenlik ve hayat sigortası vb. alanlarda görülen eksikliklerin 2000'li yıllarda düzelmeye başladığını belirtmektedirler. Görüşmelerin gerçekleştirildiği foto muhabirlerinin açıklamalarından hareketle bu sorunlar konusunda uluslararası ajanslar ve Türkiye'deki medya kuruluşları arasında dikkate değer bir farklılığın bulunduğu da söylenebilmektedir. Uluslararası ajanslarda çalışan foto muhabirlerine uzun zamandır profesyonel ön eğitim verilmekte ve güvenliklerine yönelik teçhizat sağlanmaktadır.

Kaynakça

AA/Anadolu Ajansı (2015) AA Halep Muhabiri Leyla Bombalı Saldırıda Hayatını Kaybetti. [Çevrimiçi]. *Anadolu Ajansı*, 09.10.2015, <http://aa.com.tr/tr/dunya/aa-halep-muhabiri-leyla-bombali-saldirida-hayatini-kaybetti/436750> (Erişim tarihi: 02.02.2017).

Amar, P. J. (2009) *Basın Fotoğrafçılığı*. (Çev.) İ. Çınarlı. İstanbul: Kırmızı.

- Baudrillard, J. (2002) İllüzyon, Yitirilen İllüzyon ve Estetik. *Doğu Batı: Yeni Düşünce Hareketleri*, 2 (19): 9-29.
- _____ (2006) War Porn. *Journal of Visual Culture*, 5 (1): 86-88.
- Biagi, S. (2011) *Media Impact: An Introduction to Mass Media*. Belmont/CA: Cengage Learning.
- BİK/Basın İlan Kurumu (2016) Savaş Muhabirlerinin Eğitimi Gerçeği Aratmıyor. [Çevrimiçi]. *Basın İlan Kurumu*, <http://www.bik.gov.tr/savas-muhabirlerinin-egitimi-gercegi-aratmiyor/> (Erişim tarihi: 06.12.2016).
- CPJ (Gazetecileri Koruma Komitesi) (2015) Crossfire/Combat Deaths by Country in 2015. [Çevrimiçi]. *CPJ*, <https://www.cpj.org/killed/2015/in-combat.php> (Erişim tarihi:10.12.2016).
- _____ (2016) 27 Journalists Killed in Crossfire/Combat in 2016. [Çevrimiçi]. *CPJ*, <https://www.cpj.org/killed/2016/in-combat.php> (Erişim tarihi:10.12.2016).
- Çubukçu, M. (2005) *Ateş Altında Gazetecilik: Savaş ve Savaş Haberciliği*. İstanbul: Metis Güncel.
- _____ (2006) Tarihe Sıcak Tanıklar. *Akademi İletişim Dergisi*, 5: 10-14.
- Dailymail (2014) Pulitzer Prize-Winning Photographer Fired After Admitting That He Doctored Syrian War Rebel Picture By Photoshopping Camera Out Of Original Image. [Çevrimiçi]. *Dailymail*, <http://www.dailymail.co.uk/news/article-2544662/Pulitzer-Prize-winning-photographer-fired-admitting-doctored-Syrian-war-rebel-picture-photoshopping-camera-original-image.html> (Erişim tarihi:05.11.2016).
- Duran, R. (2011) Savaş Alanlarında Foto Muhabirliği. [Çevrimiçi]. *Apoletli Medya*, <http://apoletlimedya.blogspot.com/2011/10/savas-alanlarında-fotomuhabirliği.html>. (Erişim Tarihi: 01.10.2016).
- EMDR (2016) Travma Sonrası Stres Bozukluğu. [Çevrimiçi]. *EMDR*, <http://www.emdr-tr.org/travma-sonrasi-stres-bozuklugu/> (Erişim tarihi:02.02.2017).
- Erol, D.D. (2013) Türkiye Yazılı Basımında Yugoslavya Savaşları ve Savaş Foto Muhabirliği. Yayımlanmamış Doktora Tezi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Eskişehir.
- Freund, G. (2007) *Fotoğraf ve Toplum*. (Çev.) Ş. Demirkol, İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Geray, H. (2004) *Toplumsal Araştırmalarda Nicel ve Nitel Yöntemlere Giriş*. Ankara: Genesis.

- Gezgin, S. (2002) *Basında Fotoğrafçılık*. İstanbul: Der Yayınları.
- Gidal, T. (1973) *Modern Photojournalism: Origin and Evolution 1910-1933*. New York: Collier Books.
- Ingledeu, J. (2005) *Photography*. London: Laurence King Publishing.
- Irby, K. (2003a) Associated Press Letter on Photo Editing Policy. [Çevrimiçi]. *Poynter*, <https://www.poynter.org/2003/associated-press-letter-on-photo-editing-policy/15452/>, (Erişim tarihi:05.02.2017).
- _____ (2003b) Washington Post Policy on Manipulation of Photographic Images. [Çevrimiçi]. *Poynter*, <http://www.poynter.org/2003/washington-post-policy-on-manipulation-of-photographic-images/15451/>, (Erişim tarihi:05.02. 2017).
- İnal, A. (1995) Yazılı Basın Haberlerinde Yapısal Yanlılık Sorunu. *Toplum ve Bilim*, 67: 111-134.
- Kavas, U. (2008) *Türkiye 'de Basın Fotoğrafçılığının Görsel Tarihi: 1960'dan Günümüze 1.Kitap*. Ankara: Dumat Ofset.
- Lester, P. M. (2006) *Visual Communication: Images with Messages*. Belmont, California: Thomson Wadsworth.
- Newhall, B. (1982) *The History of Photography: From 1839 to the Present*. New York: Museum of Modern Art.
- Önder, E. (2000) Savaşta Ruhsal Durum. A.Koçak içinde, *Savaşta Gazetecilik Savaşta Yaşamak*, Gün Yayıncılık.
- Özendes, E. (1995) *Osmanlı İmparatorluğu'nda Fotoğrafçılık (1839-1919)*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Radikal (2011) 'Cep' Fotoğrafi Ödülü Winter'a. [Çevrimiçi]. *Radikal Gazetesi*, <http://www.radikal.com.tr/teknoloji/cep-fotografi-odulu-wintera-1042141/> (Erişim tarihi:02.02.2017).
- Reuters, (2017) A Brief Guide to Standards, Photoshop and Captions. [Çevrimiçi]. *Reuters Handbook of Journalism*, http://handbook.reuters.com/?title=A_Brief_Guide_to_Standards,_Photoshop_and_Captions#Image-Editing_Software (Erişim tarihi:05.02.2017).
- Roth, M.P. (1997) War photography. J. S. Olso (ed.) in, *Historical Dictionary of War Journalism*, London: Greenwood Press, (331-336).

- Sontag, S. (2004) *Başkalarının Acısına Bakmak*. (Çev.) O. Akınhay. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Sönmez, M. (2003) *Filler ve Çimenler*. İstanbul: İletişim.
- TGC (2017) Türkiye Gazetecilik Hak ve Sorumluluk Bildirgesi. [Çevrimiçi]. *TGC/Türkiye Gazeteciler Cemiyeti*, <http://www.tgc.org.tr/bildirgeler/turkiye-gazetecilik-hak-ve-sorumluluk-bildirgesi.html>. (Erişim tarihi:02.02.2017).
- Tokgöz O. (1981) *Temel Gazetecilik*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Törenli, N. (2005) *Yeni Medya Yeni İletişim Ortamı*. Ankara: Bilim ve Sanat .
- Yamaner, M. B. & A. E. Öktem, B. Kurtdarcan ve M.C. Uzun (Haz.). 12 Ağustos 1949 Tarihli Cenevre Sözleşmeleri ve Ek Protokolleri. 238. *Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi & International Committee of the Red Cross (ICRC) İstanbul: Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları*, 42.
- Zelizer, B. & S. Allen (2010) *Keywords in News and Journalism Studies*. New York: Open University Press.